

lerinin ana kaynaklarını, inanç esaslarını ve temel öğretilerini karşılaştırmalı olarak analiz eden akademik çalışmalar yapmasını gerekli kılmaktadır. Teslis konusu Müslüman polemikçilerin Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerinde en başta gelen bir unsur olmasına rağmen bu konuda akademik çalışma açısından önemli bir boşluk olduğu aşikârdır. Bu kitap söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir eksikliği giderecek nitelikte ayrıca hem metot hem de değindiği alanlar bakımından konuyla ilgili daha spesifik akademik çalışmalara da rehberlik edecek mahiyettedir.

Şenol KORKUT

(Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı)



Asiye Tıǧlı, Zerdüş: Hayatı ve Öğretisi

Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, 224 s.

Yanı başımızda tarih boyu birçok medeniyete beşiklik eden bir İran coğrafyası ve buradan neşet edip civardaki dinsel gelenekleri etkileyen kadim bir dini geleneğe -Mecusiliğe- sahipken, Türkiye’de bu coğrafyanın ve tarihin araştırmalara yeterince konu olmaması hayli ilginçtir. Dinler Tarihi zaviyesinden bakıldığında, Mecusilik ya da Batılı bir terminolojiyle Zerdüştilik (Zoroastrianism) hakkında Türkiye’de neredeyse yok denecek kadar az bilimsel çalışmayla karşılaşılıyor. Hâlbuki Batı’da -her ne saikle olursa olsun- İran ve özellikle Zerdüştilik hakkında 19. yüzyıldan bu yana sayısız denebilecek kadar çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında hayatlarını sürdüren Zerdüştiler ya da Parsiler kendilerini ilk monoteist gelenek, Zerdüş’tü kendisinden önceki dinsel geleneği (Aryan)

ıslah eden bir reformatörden çok bir peygamber olarak addetmektedirler. Bunun ötesinde birçok araştırmacı Mecusiliğin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gelenekleri üzerinde etkili olduğu kanaatini taşımaktadır. Peygamber olup olmamasından öte Zerdüş'tün getirdiği öğretinin ne şekilde bir dönüşüm ve değişim geçirdiği bu noktada önem arz etmektedir. Zira bozulma sürecinin temel dini referans Avesta'ya kadar dayandırıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki araştırmacıların da bu komşusu oldukları kadim kültür hakkında diyecek bir şeyleri olması elzem görünmektedir. İşte bu gayeyle yola çıkan Asiye Tıǧlı'nın Beyan yayınları tarafından basılan Zerdüş: Hayatı ve Öğretisi adlı çalışması, Zerdüş hakkında okuyucuya ilk elden bilgileri vermeye çalışmaktadır.

Eserin girişinde dini kaynaklar başlığı altında Mecusi kutsal metin literatürünü veren Tıǧlı, öte yandan klasik eserler bağlamında Grek, Müslüman ve Hıristiyan tarihçilerin (Herodot, Xenophon, Bîrûnî, Dîmeşkî vb.) metinlerine atıflarda bulunmaktadır. Burada Mecusi kutsal metni Avesta ve bölümlerinin yanı sıra daha sonra kaleme alınan ve ikincil seviyede kutsal metin literatürü kabul edilen Pehlevi Metinleri (Dadistan-i Dinik, Bundahişn, Dinkart) tanıtılmaktadır. Zerdüş öncesi Aryanların İran'a göçleri ve Ari ırkının sahip olduğu dinsel geleneği aktaran birinci bölümde özellikle tanrılar kısmında anlatılanlar, Aryanların tanrı algısını vererek okuyucuyu Zerdüş'tün öğretileri bölümüne hazırlar niteliktedir. İkinci bölüm, Zerdüş'tün hayatını peygamberliğine kadar önemli başlıklar halinde işlemektedir. Son olarak üçüncü bölümde ise "Zerdüş Öğretisi" üst başlığıyla tanrı Ahura Mazda, ilahi varlıklar Ameşa Spentalar, iyilik ve kötülük meselesi ve dünyanın sonu konuları incelenmektedir. Burada Zerdüş ve hemen sonrasındaki algılamalara yer verilmektedir.

Giriş bölümünde Pehlevi Metinler bağlamında verilen eserlere baktığımızda ritüellere dair gereksinimler ve dini şartlardan bahseden Şayest ne Şayest, yine Zerdüş fetva literatürü diyebileceğimiz Dadistan-i Dinik adlı metnin yazarı Menuçehr'in mektubu

Namagiha ile ilgili bir bilgiye rastlayamıyoruz. Ayrıca Mecusiler tarafından Avesta'nın bölümleri olduğu iddia edilen dini eğitim ve rahiplik kitabı mesabesindeki Herbedestan ve ritüel kitabı konumundaki Nerangestan metinlerine, cennet, ceennem ve âraftan bahseden, Sâsânî dönemine ait materyali içeren ve 9. yüzyılda yazıya geçirilen Arda Wiraz Namag bahsi geçmeyen metinler arasında sayılabilir. Buna karşın yazarın Avesta'nın bölümleriyle ilgili olarak verdiği bilgiler, konuyla ilk defa muhatap olanları tatmin edecek niteliktedir.

Yazar, Zerdüşť öncesi İnan'daki dini, sosyal ve ekonomik durumdan ve Kafkasya'da ve Aral Gölü civarında yaşayan Aryanların İnan'a göçlerini ve oraya yerleşmelerinden bahseder. Beraberinde getirdikleri geleneğin, daha doğrusu dinsel geleneğin Zerdüşť öncesi dinsel yapılanmayı gösterdiğini belirten Tığlı, bu çerçevede Aryanların tanrılarında (Ahura, Asura, Daeva, Mitra vb.), kötücül varlıklarında (divler, cadılar, yatular), mitolojik kahramanlarından (zümrüt-ü anka kuşu, cemsid), ayinlerinden, kozmoloji ve eskatolojilerinden detaylı olarak bahseder. Ancak eser, Aryanların göç ettiği topraklarda karşılaştıkları geleneklerle etkileşimlerinin olup olmadığı dair suskunluğunu korur. Aryanların mezkûr öğretileri, Avesta, Pehlevi Metinler ve Avesta'yla çağdaş addedilen Hint kutsal metin edebiyatı Vedalar çerçevesinde yapılan karşılaştırmalarla aktarılır. Bunun yanı sıra Zerdüşťilik öncesi dini geleneğin tanrılarında sitayişle dolu olan Avesta'nın Yeştlar bölümünden alıntılarla konu ele alınır.

Zerdüşť'ün hayatını ikinci bölümde işleyen eser, onun doğum tarihi, vatanı ve ismiyle ilgili tartışmaların sunumuyla başlamaktadır. Burada Avesta'nın Zerdüşť'e ait olduğunu ileri süren Gathalar bölümü ile Pehlevi Metinlerdeki tarihlendirmeler arası farklılıklara ve bu durumun klasik tarihçilerin metinlerine yansımalarına değinilmektedir. Dolayısıyla metinlerin vermiş olduğu tarihler arasında bin yılı aşkın bir farklılığın olmasına karşın filolojik ve tarihsel bulguların daha çok Zerdüşť'ün M.Ö. 1000'den daha eski bir tarihte yaşadığını gösterdiği dile getirilmektedir (s. 98).

Eserde, mitoslaştırılan bir hayat hikâyesine sahip Zerdüş'tün rahip olabileceği, daha iyimser bir tavırla dini bir eğitim aldığı, zira Gathalar'da ona atfen kullanılan Zaota sıfatının daha çok dini, ruhani işlerle uğraşanlara verildiği zikredilmektedir (ss. 108-109).

Tıgılı, eserin son bölümünde Zerdüş'tün öğretisini, temel olarak Gathalar bölümünden hareketle anlatacağını ileri sürmesine karşın burada Gathalar kadar Avesta'nın diğer bölümlerine de yer vermektedir (s.120). Bu nedenle Ahura Mazda, Ameşa Spentalar (Kutsal Ölümsüzler), Angra Mainyu (Kötü Ruh) ve Spenta Mainyu (İyi Ruh) hakkında kafa karışıklığına götürecek imalara ve ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin metinde geçen ezeli iki ruh meselesinin Zerdüş'tün ilahileri sayılan Gathalar mı yoksa ondan sonra kaleme alınan Gathalar ile Avesta'nın öteki bölümleri arasında geçiş noktasında Haft Hat Gatha diye bilinen metinden mi olduğu tam olarak açığa kavuşmamış görünmektedir (ss. 163-175). Zira eğer Ahura Mazda hakkında onun her şeyin yaratıcısı olduğu savı Gathik (Yasna/Gatha 44/1-7) dayanakla savunuluyor ise kötülüğün kaynağının ne olduğu (Ahura Mazda mı yoksa Angra Mainyu/kötü ruh mu?) açıkça zikredilmeliydi (s.195, ss. 127-130). Yine varlığı yaratanın Ahura Mazda olduğu, ancak ölümü yaratmadığı iddia edilmekteyken (s.125), aynı bölümde tek tanrıya özgü nitelikler (yegâne yaratıcı) Gathalar'dan alıntılarla Ahura Mazda için de söz konusu olmaktadır. (ss. 137-139). Dolayısıyla Ahura Mazda'nın Zerdüş dönemi ve sonrasında bu dinin mensuplarınca algılanışındaki değişikliklerin ve kötülük ve iyilik ilişkisine dair ontolojik ve etik algılamaların tarihsel seyrinin açıkça verilmesi gerekirdi.

Ameşa Spentalar meselesine gelince, eserde Ahura Mazda ile bu ilahi varlıklar arasındaki ilişkiyi aktarırken bazen onların Ahura'nın sıfatları olabileceğinden bazen Zerdüş sonrası yarı-ilahi varlıklar mesabesinde görüldüğünden hatta bazen insanların sıfatları için kullanıldığından bahsedilir (ss.141, 156-157). Ama ne bu ilişkinin ne'liğine dair metinsel bir tarihlendirmeye ne de okuyucunun zihninde oluşan karışıklığı giderecek net ve anlaşılır ifade-

lere yer verilmektedir. Bu noktada eser, referans gösterdiği kaynakların yoğunluğu altında olduğu imasını güçlendirmektedir. Ayrıca Ameşa Spentalar hakkında verilen tanımlamaların teolojik sistemde tam olarak nereye oturduğunun sarıh olmayışı, daha açık bir ifadeyle Ameşa Spentalar'ın melek, ilahi varlık, dünyanın düzeninin sağlanmasında ilke ya da Ahura'nın ondan ayrılmış sıfatlar konusu ayrı bir soru işaretidir.

İyilik ve kötülük başlığı altında iki ezeli ruh diyerek Spenta Mainyu ve Angra Mainyu'nun konumlarını tartışan Tıgılı, Gathik metinlerde geçen "başlangıçta o ikiz ruh" ifadesinin ontolojik bir düalist olmadığını referanslarıyla savunarak, bunun Sâsânî döneme ait düalist bir yaklaşımın tezahürü olduğuna değinir. Metnin ilerleyen bölümlerinde, bu iki ezeli ruhun Ahura Mazda'nın yaratımları olduğunu, bu iki ruhun daha çok Ahura Mazda'nın iyiyi seçmesi gibi irade meselesinde insana örnek olduğunu zikreder. Daha sonra bu iki çiftin ezelden beri çatışma içinde oldukları ve taraftar kazanmak için çalıştıklarını ifade ederek kötü ruhun ezelden beri var olduğu imasını yineler. (ss. 170-171). Ancak eser bize kötülük ile bu ikiz ruh arasındaki ilişkinin çerçevesini tam olarak vermez. Spenta Mainyu'nun, iyi ruhun, Ahura Mazda'yla bir olmadığından ya da sonraları öyle görüldüğünden bahsedilir. Dahası kötülüğün ya da kötücül güçlerin ezellilik veya muhdeslik durumları açıkça zikredilmez ve bu noktada okurun zihninde bir soru işareti bırakır.

Yazar, dünyanın sonu ve ahiret konusunda, mitolojik Bundahişn metninde geçen âlemin sonuna dair anlatıyı ve Gathalar'da kurtarıcı olarak vasıflanan Saoşyans'ın yeryüzündeki kurtarıcılığını anlatır. İnsanların yeryüzünde işledikleri iyi ve kötü ameller bağlamında erimiş madenle imtihan edileceğini ve Cinvat Köprüsü'nden geçirileceğini nakleder. Tıgılı burada da Zerdüşt öncesi Aryan kozmolojisinin etkisinden bahsederek kayda değer örnekler verir(181-193).

Tıgılı'nın bu eseri, faydalandığı kaynakları konusunda bazı soruları akla getirmektedir. Örneğin bazen Batılı ya da Müslüman bir

müellifin kendi eserinden değil de Farsça çevirisinden (Mary Boyce, Bîrûnî, Mesûdî) kaynak göstermektedir. Bunun yanı sıra yazar, İran'a gittiğini ve orada araştırmalarda bulunduğunu belirtmesine rağmen, bazı kaynaklara temas etmediği anlaşılmaktadır. Mesela Mahyar Navabi, Kaykhusraw Jamaspasa, Mahmud Tavusi'nin adı şimdilerde Şiraz Üniversitesi olan Pehlevi Üniversitesi yayınlarından çıkan Mecusi kutsal metin literatürünün tamamının tıpkıbasımlarıyla çevirilerinden oluşan külliyatı eserin kaynakları arasında görülmemektedir.

Bununla birlikte İran'a gitmiş olması ve yazarın Farsça bilmesi eserinin niteliğine katkı sağlamaktadır. Dahası eserinin son kısmına bir lügatçe konularak kavramların daha kolay anlaşılması sağlanmıştır. Bununla da yetinmeyen Tıgılı'nın eserinin sonuna ek olarak Mecusi tapınağı olan Ateşgede'lerin fotoğraflarını, Avesta alfabesi sayılan Dini Debiri alfabesini koyması, Avesta ve çivi yazısı örneklerine yer vermesi, harita ve tasvirlerle desteklemesi, çalışmanın önemini hatırı sayılır seviyede arttırmıştır. Sonuç olarak Tıgılı'nın eserinin, Zerdüş'tü merak edenlerin ya da bu alanda çalışan araştırmacıların masalarında bulunması gerektiği kanaatindeyiz.

Mehmet ALICI

(Arş. Gör., İstanbul Üniv. İF)



**Antony Flew, Yanılmışım Tanrı Varmış:
Dünyanın En Ünlü Ateisti Fikrini Nasıl Değiştirdi?**

Çev. Hasan Kaya-Zeynep Ertan, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008, 240 s.

Son çeyreğini hariç tutacak olursak, 20. yüzyıl felsefesini karakterize eden temel felsefi geleneklerin, Realizm, Mantıksal Atomculuk, Mantıksal Pozitivizm, Linguistik ve Kavramsal Analiz gibi ekoller